

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Кшановського Романа Олександровича «Трансформація лицарського
стану в Англії (XIII – першої половини XV століття): військово-
адміністративна діяльність та структури повсякденності», подану
до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія

Так вийшло, що саме феномен лицарства належить до тих небагатьох явищ зі спадщини західноєвропейського Середньовіччя, про який у масовій історичній свідомості досі зберігається добра пам'ять. Навіть більше, поняття лицарства й надалі залишається постійно присутнім в нашому житті у вигляді метафор, ціннісних суджень та епітетів. Розмови про лицарство уже ведуться давно і, скоріше за все, будуть вестися завжди – занадто тісно його існування пов'язано з найважливішими екзистенціальними моментами середньовічної культури. Вже усе це робить лицарство вічно актуальною проблемою в історичній науці.

Однак, коли згадують про лицарство, то про що переважно йде мова – про військово-аристократичний стан, про тип ведення війни, про кодекс поведінки, про куртуазність, про лицарську ідею чи про щось ще інше? На усі ці питання достатньо складно однозначно відповісти тому, що лицарство, з очевидністю, рідкою для інших інститутів, демонструє захоплючу гру реалій та уяви про нього. Соціальні відносини, які породили цей інститут, швидко обросли цілим комплексом уявлень, умовностей, кодами поведінки, котрі, в свою чергу, визначили подальшу долю лицарства, демонструючи здатність значно віддаляти цей інститут від його первинного функціонального призначення, а також створювати нову реальність в змінених умовах. Того вважаємо цілком віправданим звернення Р. О. Кшановського до такої непростої теми, яка передбачає дослідження трансформації «цивільної та військової, ідеологічної та реальної лицарської діяльності у контексті суспільства, війни та влади» в Англії у XIII – першій половині XV ст. (С. 14). Усе це дає можливість констатувати, що подана до захисту дисертаційна робота, безумовно, є актуальною в контексті розвитку сучасних українських медієвістичних досліджень з проблем західноєвропейського Середньовіччя.

Загалом слід погодитися із запропонованою структурою роботи, яка підпорядкована розв'язанню поставлених автором дисертаційного дослідження наукових завдань. У написаному Вступі, відповідно до вимог, чітко й зрозуміло

окреслено мету та завдання дослідження, в загальних рисах подано його географічні та хронологічні межі, окреслено наукову новизну, а також застосовані в дисертації методи дослідження.

Безумовного схвалення заслуговує солідна й різnobічна за характером джерельна база опонованої дисертації, яка складається з різних за змістом та вагою актових документів (статути, військові реєстри, хартії, фінансові звіти, колекції гербовників тощо), розмаїтих трактатів і літературних романів, образно написаних хронік та літописів, усіляких біографій і численних епістолярій, що дають можливість прослідкувати місце та зміну функцій англійського лицарства у продовж зазначеного періоду дослідження. В загальному список використаних джерел і наукової літератури складає 699 позицій. Наявність такої значної джерельної бази надає дисертаційній роботі справжньої ґрунтовності та науковості, сприяє об'єктивності висвітлення різних аспектів обраної для дослідження наукової проблеми, зумовлює вагомість і достовірність основних положень та висновків, до яких дійшов автор, і, котрі, власне, винесені на захист.

Стосовно першого дисертаційного розділу хочеться окремо відзначити наявність підрозділу про теоретико-методологічні основи дослідження. Доречним в ньому також є розгорнутий аналіз понятійного апарату, який потребує усе-таки окремих роз'яснень, щоб краще зрозуміти ті чи інші дефініції, якими послуговувався автор при написанні своєї наукової роботи.

Дисертант розгорнуто подав особливості феодальної системи в Англії, яка тут встановилася після завоювання останньої нормандським герцогом Вільгельмом в 1066 – 1071 рр., зазначивши її характерні риси. На його думку, саме «податок з «щитових грошей» та можливості для земельно-адміністративної реалізації амбіцій були головними особливостями англійського феодалізму в контексті лицарів, що ставало чинником для трансформації у подальших століттях» (С. 69). Справді, англійські суспільні відносини вирізнялися тим, що тут через факт завоювання і необхідності утриматися на захопленій території перед вороже налаштованого населення склалися умови, які природно вели до змінення королівської влади. Того феодальний лад в Англії був іншим, можна навіть сказати, що значно досконалішим, оскільки його перенесли уже в готовому вигляді, ніж у Франції, де він складався природнім шляхом. Отож адаптація феодальної системи мала привести до певної транформації у порядках тримання землі та васальних зв'язків монархів з підданими.

Позитивної оцінки заслуговує також виклад питань, які пов'язані з військовою діяльністю англійського лицарства у зазначений період, особливо це стосується подій Столітньої війни 1337 – 1453 рр. На думку Р. О. Кшановського, «перехід від служби на феодальних зобов'язаннях лицарів до платних контингентів змінило обриси лицаря-воїна в Англії. Виклик нової війни та потреба пошуку переможних традицій лицарського існування потребувало зміни філософії підготовки та ведення бойових дій» (С. 129). Стратегія ведення війни дійсно серйозно змінилася. Можна погодитися з думкою автора, що тепер її «слід розглядати як цілий комплекс військової політики держави, окрім взятої кампанії, тактики у битві та бойових прийомів» (С. 111). Власне своїм дослідженням він переконливо доводить, що значення лицаря на війні поступово суттєво змінюється, внаслідок чого остання стала більше прагматичною і безжалісною у морально-етичному сенсі. Це навіть почало накладати свій відбиток на лицарському озброєнні та спорядженні, аналізу якого дисертант приділяє немало уваги в окремому підрозділі своєї наукової роботи.

Читаючи дисертацію, відчувається, що її автор намагався, на скільки можливо, розібратися і з різними іншими аспектами цієї непростої проблеми. Зокрема, він чимало уваги приділив питанням суспільно-політичної самореалізації англійських лицарів у окресленому ним часовому проміжку суспільного життя в Англії. Більше того, у викладі матеріалу, особливо яке стосується висвітлення повсякденності лицарів на території названої країни, проглядається міждисциплінарний підхід, що є, безумовно, додатковим позитивним моментом у дисертаційному дослідженні Р. О. Кшановського, котрий намагався, таким чином, охопити увесь спектр питань. Йому вдалося у своїй науковій роботі висвітлити такий неоднозначний аспект, як наприклад, активне заняття англійських лицарів торгівлею і лихварством. В загальному дисертаційна робота Р. О. Кшановського цінна насамперед своїм фактологічним змістом у царині досліджуваної проблеми, цікавими спостереженнями та міркуваннями, які суттєво доповнюють, а в деяких моментах поглиблюють і помітно збагачують наші уявлення про англійське лицарство періоду XIII – першої половини XV ст.

Висновки, котрі завершують дисертаційну роботу, вивірені, продумані, ґрунтуються на широкому фактичному та джерельному матеріалі. Вони в цілому відповідають базовим завданням, даючи комплексне бачення на різні аспекти трансформації лицарського стану в Англії у зазначений хронологічний період. Без перебільшення можна констатувати, що досліджуваний регіон був

справді особливим і самобутнім у контексті суспільного та культурного розвитку західноєвропейського Середньовіччя.

Необхідно відзначити також належну наукову апробацію дисертаційного дослідження у 5 статтях та 2 матеріалах конференцій. Ще раз підкреслимо, що автор досліджував трансформацію англійського лицарства на тлі достатньо широкого кола питань, які охоплюють не тільки суспільні процеси на території вказаної країни, але й виходячи за її межі, коли мова заходила про війни з Францією чи Кастилією.

Зміст автореферату дисертациї містить усі необхідні складові елементи і дають читачеві уяву про структуру та базові положення опонованої наукової роботи.

У цілому перед нами дійсно цікаве, оригінальне й завершене дисертаційне дослідження, яке, без сумніву, приверне увагу більшого кола фахівців. Для неї є характерними оригінальність підходів до розв'язання поставлених завдань та серйозна фактографічна насиченість.

Поряд зі сказаним вважаємо за необхідне зробити й деякі зауваження та вказати на низку суперечливих моментів, врахування котрих може посприяти подальшому покращенню наукової якості представленого дослідження:

1. Викликають запитання хронологічні рамки дисертаційної роботи.

Чітко не зрозуміло які події покладено автором в основу визначення як нижньої, так і верхньої межі. Стосовно першої вказується, що вона «обумовлена початком істотних змін у функціях, статусі та діяльності лицарів» (С. 15). Це надто абстрактно і незрозуміло, які саме події, на думку дисертанта, поклали початок цих «істотних змін у функціях, статусі та діяльності» англійського лицарства? Які ж це були важливі події військового, соціального чи політичного характеру в історії середньовічної Англії, що спровокували такий суттєвий вплив на трансформацію лицарського стану? Те саме стосується і верхньої хронологічної межі. Р. О. Кшановський говорить, що вона пояснюється «завершенням трансформації лицарського стану та активної фази Столітньої війни» (С. 15). Чи я правильно зрозумів, автор вважає, що саме «1453 р.» виступає крайньою верхньою межею його дослідження? Тоді необхідно пояснити, що в цьому році відбулося для англійського лицарства такого важливого у різних сферах його діяльності, внаслідок чого завершилися трансформаційні процеси цілого суспільного стану. Наразі чіткого пояснення не має.

2. Говорячи про достатньо об'ємний історіографічний підрозділ, необхідно відзначити, що додатковий його поділ за національним принципом – французький, англо-американський, російський та радянський, український – являється досить вразливим у плані історіописання. В жодній, крім англо-американської (що саме по собі зрозуміло), з названих інших «історичних шкіл» не склалося спеціального напрямку з вивчення історії англійського лицарства. Ще раз підкреслюю англійського лицарства!!! Напрямок дослідження західноєвропейського лицарства загалом в усіх них є, а за конкретними країнами не має. Французи займаються вивченням свого лицарства, німці – також свого і т. д. Якщо в їхніх роботах і згадується про англійських лицарів, то це переважно, або протиставлення, або аналогія чи ще якесь порівняння, не більше. В росіян у зазначений хронологічний період дослідження лицарства взагалі не було, того їх дослідники займаються вивченням історії західноєвропейського лицарства в загальному, а не конкретно по країнам.
3. Стосовно використаної дисертантом наукової літератури для написання дисертаційного дослідження, то в її списку я чомусь не знайшов праць, які в оригіналі називаються: Bryant A. «The Age of Chivalry: the story of England» (London, 1977) та Калмыкова Е. В. «Образы войны в исторических представлениях англичан позднего Средневековья» (Москва, 2010). Також незрозумілим залишається, чому автор проігнорував праці з історії військового мистецтва, які уклали, або написали такі російські та радянські дослідники: М. С. Голіцин (Санкт-Петербург, 1876), П. О. Гейсман (Санкт-Петербург, 1893), О. А. Свечін (Москва-Ленінград, 1927), О. О. Строков (Москва, 1955) та Є. А. Разін (Москва, 1957)? Зрозуміло, що зараз вони усі вже не відповідають сучасним методологічним потребам історичної науки, але як історіографічні явища ці роботи вищезазначених авторів ніхто не відміняв. Бо у противному разі виникає питання: на якій підставі дисерант використав двотомну працю О. К. Пузиревського (Санкт-Петербург, 1884)? Що вона більше відповідає сучасним науковим потребам, ніж вищезазначені загальні роботи інших російських і радянських військових істориків? Крім того, автором дисертації, з незрозумілих причин, також було пропущене чотиритомне видання «Харперської енциклопедії военної історії» Р. Ернста і Тревора Н. Дюпюї (Санкт-Петербург, 1997), в якій подається

узагальнена картина всесвітньої історії війн, розвитку збройних сил та воєнної справи з 3500 року до Р. Х. до 1997 року. У відповідному томі останньої також подається характеристика лицарства періоду XIII – першої половини XV ст.

4. Не зовсім переконливо виглядають аргументи Р. О. Кшановського щодо «питання занепаду чи кризи лицарів як воїнів у руслі появі найманіх і професійних армій» у XIV – першій половині XV ст. (С. 126). Виникає відразу питання: хіба в Англії, у означений хронологічний період, важкоозброєна кіннота зовсім перестала формуватися з вихідців із того ж феодального середовища, що зберігало ті самі почуття і той самий менталітет? Що феодальність на відміну від феодалізму, як ціла система взаємостосунків у становому суспільстві, в цей час вже повністю зникла на території названої країни? А факт наємництва, або краще сказати, несення військової служби за платню, уже часто зустрічається ще наприкінці XI – XII ст. Безумовно, це, можливо, дещо понижувало близьк соціального становища тих представників, хто не гребував служити за жалування. Проте, це було не надто суттєво. Усі ці люди, як правило, знатні, лицарі. Того нічого нового на XIV – першу половину XV ст. тут не відбувалося. Більше того, візьмемо хоча б, як яскравий приклад, карколомну військову кар'єру відомого італійського кондотьєра Джона Гоквуда, який був англійцем за походженням, учасником кампаній першого періоду Столітньої війни у 1346 – 1360 рр. і т. д. Чи зміг би він очолити найману «Білу роту» в Італії, якби не отримав раніше лицарський титул? Так що з наємництвом теж було не все так просто. От чому не слід робити передчасний висновок про військову неспроможність лицарів, враховуючи тільки занепад надання традиційної феодальної допомоги, яка справді усе частіше ставала другорядною, навіть у тих випадках, коли мова йшла про невеликі воєнні операції.
5. Дещо подивовує те, що говорячи про англійське лицарство, автор дуже мало відводить місця в своїй дисертації війнам, які відбулися у зазначений хронологічний період у самій Англії. Це стосується як XIII, так і зламу XIV – XV ст., коли в країні відбулися достатньо вагомі суспільно-політичні зміни, у яких лицарство відіграло не останню роль. Якщо про «Велику хартію вольностей» у науковому дослідженні дисертанта можна прочитати на С. 80-81, то про баронську війну 1215 – 1217 рр. знаходимо дуже обтічну інформацію.

Так до кінця залишається незрозумілим, яку роль вона усе ж відіграла в процесах трансформації англійського лицарства як військово-аристократичного стану. Рельєфно цей один з ключових історичних моментів, особливо у військовому плані, в дисертації не прописано. Так само це стосується баронської війни 1263 – 1267 рр., котра подається побіжно з таким дивакуватим формулюванням, «якщо Симон де Монфор чи Едуард I намагалися перемогти, то потрібно було залучитися лицарською підтримкою» (С. 81). І що виходить з цієї тези автора – англійське лицарство перебігало з одного табору в інший, бо спочатку керівник баронської опозиції здобув приголомшуючу перемогу при Льюїсі (14 травня 1264 р.), а потім був розбитий королівським військом у битві при Івшемі (4 серпня 1265 р.), в якій знайшов свою смерть. Не вже усе так просто? І обидві великих битви цієї війни не мали ніякого значення у військовій діяльності англійського лицарства. Те саме стосується і битви при Шрусбері (21 липня 1403 р.) та інших великих бойових зіткнень, які відбулися у період війни за англійський королівський престол (1399 – 1408 рр.) та війни за незалежність в Уельсі (1400 – 1415 рр.). Останні події якраз синхронні періоду Столітньої війни, котрою так захопився у своїй роботі дисертант, але не звернув увагу, що вони мали неабияке значення для трансформації англійського лицарства. Адже по суті ці значні воєнні конфлікти запрограмував подальшу боротьбу за владу і престол між різними гілками королівської династії та військово-аристократичним станом, котра через півстоліття виллеться у повномасштабний конфлікт, який повністю змінить політичний ландшафт країни, – війну Червоної та Білої троянд (1455 – 1485 рр.).

6. Текст опонованого дисертаційного дослідження місцями надто перенасичений цитуваннями з використаних праць, що робить його складним до сприйняття. З одного боку добре, коли дисертант намагається залучити до написання значну кількість різноманітних джерел та, по можливості, всю наявну з досліджуваної проблеми історіографію, а з іншого – це створює певні труднощі в оцінці роботи самого автора дисертаційного дослідження. Іноді важко зрозуміти, якої думки він дотримується, «блукаючи» серед численних цитат, наведених з різних фахових видань на визначену наукову проблематику. Якщо дисертант хоче заручитися більш влучними висловлюваннями з того чи іншого аспекту досліджуваного питання,

сказаними в історіографії, то робити це потрібно в контексті наведення власної аргументації, бо у зворотному випадку стає незрозумілим, чия думка є важливіша. Крім того, втрачається необхідна аналітичність наукової роботи, котра передбачає, як правило, полеміку з іншими представниками історіографії з обраної теми дослідження.

Проте, наведені зауваження суттєво не впливають на загальне позитивне враження від дисертаційного дослідження і мають більше рекомендаційний характер для її автора, який може скористатися ними, або ж спростовувати їх у подальшій науковій роботі. Враховуючи складність теми дослідження, труднощі опрацювання значної кількості джерел та літератури, достатній науковий рівень підготовки дисертанта, вважаємо роботу певним внеском у розвиток медієвістики як розділу історичної науки в Україні.

Отже, можна вважати, що за рівнем опрацювання актуальної наукової проблеми та можливостями подальшого практичного застосування дисертація «Трансформація лицарського стану в Англії (XIII – першої половини XV століття): військово-адміністративна діяльність та структури повсякденності» відповідає п. 10 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р.), а її автор, Кшановський Роман Олександрович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

А. В. Федорук

7 жовтня 2019 р.

